

5. A felsoroltak a társadalmi ranglétra viszonylag alacsonyabb fokán állhattak, de helyzetükben foglalkozásuk, az általuk betöltött tisztség szerint is voltak különbségek. Ezt bizonyára tükrözte megjelölésük /azonosításuk/ módja, és az egyes lajstromokban szereplő sorrendi helyük is. Egy -- névvel és származási helységgel megjelölt -- Taalhegyi Barbely Albert bizonyára fontosabb személy lehetett, mint a névtelen kopia iarto vagy Moso Lany.

A női alkalmazottak bemutatására ezúttal nem tudtam sort keríteni.

HORVÁTH MÁRIA

TÁJSZAVAK CSALÁDNEVEINKBEN

Magyar eredetű családneveink egy részének konzervatív nyelvi viselkedése -- ortográfiai és hangtani szempontból -- azonnal szembetűnő /Tóth, Thewrewk, Filep, Seres/. Az alakítási archaizmusok /Barta, Bartók, Benkő, Makai/ már nehezebben ismerhetők fel, a lexikológiaiak pedig /Bödör, Csempesz, Kajcsa/ még inkább magyarázatra szorulnak. A hangtani, alakítási és lexikológiai tarkaságnak, amely családneveink egy részét jellemzi, nyelvtörténeti, illetőleg névtörténeti okai nyilvánvalóak. Tulajdonneveinknek ez a csoportja nagyjából a XV--XVI. században alakult ki /megszilárdulása tovább is eltartott/, azaz -- irodalmi nyelvi norma híján -- minden családnév nyelvjárásban keletkezett. A számos ortográfiai változat oka még inkább érthető: helyesírásunk egysége csak a XIX. században valósul meg, akkor is úgy, hogy családneveink kivételes státusát mindmáig elismeri.

A fentiek szerint nem meglepő, hogy a hangtani és alakítási változatokon kívül számos, úgynevezett „tulajdonképpeni tájszó” is megőrződött egy-egy családnévben. Hangsúlyozni kell, hogy e csoport elhatárolása tulajdonképpen anakronizmus, tagjait csak a mai szemlélettel sorolhatjuk ebbe a kategóriába, csupán azért, mert községi előzményük nem vált az irodalmi,

illetőleg köznyelv szerves részévé. Az alábbiakban ezekből mutatok be néhány, a XV--XVI. századból adatolható példát. /Közülük háromnak, a Bice, Bócéros, Csula családnévnek mai meglétét -- magyarországi családnévkataszter híján -- egyelőre nem tudom igazolni./

B I C E. 1449: Gregorius Bijcze de Bekes /DANKÓ IMRE szerk. Békés város néprajza. Békés város Tanácsa, 1983. 179/, 1467--1470: Bycze Gergely /i. m. 200/ < bice 'sánta' /MTsz./, 'bicegve járó, kissé sánta' /ÚMTsz., SzegSz./. A családnév is, a tájszótárak köznévi adatai is déalföldiek.

B O C É R O S. 1499: Bolcheros Ø /itt és a továbbiakban, ha a forrás a keresztnévet nem közli, Ø-sal jelzem/, 1500: Bozseros Ø /MAKSAI FERENC, A középkori Szatmár megye. Bp. 1940. 231/, 1614: Michael Boceros, Stephanus Boczeros /MAKSAY FERENC szerk. Urbáriumok. Bp. 1959. 806/, 1636: Boceros Jánost TörtTár. 1884. 308/ < bócéros 'borzas, kócos, fésületlen, kuszált hajú' /MTsz./, illetőleg 'bolondos, nem egészen épeszű' /ÚMTsz./. A családnévi adatok Szatmár megyeiek, a tájszó sok helyütt előfordul.

B Ő D Ő R. 1437: Ladislaus Beder /HazOkl. 398/, 1456: Paulo Beder /TörtTár. 1909. 269/, 1460/1469/: Georgii Beder /Ethn. LXIX, 135/, 1478: Bewder Ø /Csánki II, 542/, 1479: Beder Ø /i. m. II, 541/, 1482: Thoma Bewdewr /ZichyOkl. XI, 318/, 1497: Benedicto Bewder /MTörtTár. XII, 34/, 1498: Georgio Beder /ZalaOkl. II, 638/, 1509: Petro Bewdewr /JAKUBOVICH utólagos bejegyzése az OklSz.-ban. A kötet az ELTE Magyar Nyelvészeti Könyvtárában/, 1561: Benedictus Beder /TörtTár. 1897. 570/, 1588: Bödör Ø /JAKO ZSIGMOND, Bihar megye a török pusztítás előtt. Bp. 1940. 369/, 1670: Beder János /Genealógiai Füzetek VI, 52/ < bödör 'határozott cél nélkül kóborló' /ÚMTsz./, illetőleg 'erős, nagytestű' /SzamSz./. A köznévre csak szentesi illetőleg szamosháti adatot találtam, a családnévek jóval nagyobb területen -- de főleg az Alföldön -- bukkannak fel.

C S E M P E S Z. 1576: „Cempez bertalan nal" /MNY. LXXI, 502/ < csempez 'elhajlott, szabálytalan, görbe <száj> /ÚMTsz. csempez²/. Az ÚMTsz. adata göcseji, a családnév Vas megyei, így nincs nyelvfölrajzi akadály az egyeztetésnek.

C S I A. 1602: Czia Demeter, Czia Ferencz /SzékelyOkl. V, 199/ < csia 'csintalan, pajzán' /MTsz./. A családnév is, a tájszó előzmény is székelyföldi.

C S U L A. 1450: Laurentius Chwla /TörtTár. 1908. 9/, 1517: Michaelae Chwlya /Oklsz./, 1563: Stephanum Chwla /PESTY FRIGYES, A szörényi bánság és Szörény vármegye története. Bp. 1877--1878. III, 311/ < csula 'kajla, lekonyuló fülű' /MTsz., ÚMTsz./ A családnévi adatok Vas, illetőleg Szörény megyeiek, a tájszó sok helyütt használatos.

E S Z T E R Á G. 1467: Johannem Ezteragh /Oklsz./, Johanne Eztherag /DANKO IMRE i. m. 179/, 1468: Paulo Eztrag /uo./ < eszterág 'gólya' /MTsz./. A TESz. szerint elavult nyelvjárási szó. Meglepő, hogy a 'gólya' jelentésű szinonimacsoport két tagja, az eszterág és a gólya családnévként igen ritkán fordul elő, a cakó annál sűrűbben. A választ nyilván a három szó XVI--XVII. századi nyelvföldrajza adná meg.

K A J C S A. 1482: Martino Kaycza /ZichyOkm. XI, 318/, 1569k.: Kajchia Barabas /SzékelyOkl. II, 276/, 1602: Kaiczia Márton, Kaiczia András, Kaiczia Imre /SzékelyOkl. V, 217 vö. Oklsz./, 1609: Kaychya Jmreh /Erdélyi SzT. IV, 183/, 1613: Benedictus Kaycza /i. m. III, 341/, 1614: Kayczya Balas /TAKÁCS ÉVA, Csík--Gyergyó--Kászsónszék személynevei. In: Nyelvészeti Tanulmányok. 1983. 110/, 1626: Kayczja Matthe /NyIrK. VIII, 87/, 1632: Kayczya Mihali /Erdélyi SzT. I, 235/, 1645: Kaiczya Máté /SzékelyOkl. VI, 176/, Kajczia István „nyomorú béna” /i. m. VI, 179/ < kajcsa 'görbe lábú' /MTsz./. Mind a köznévi, mind a családnévi -- kivéve az 1482-i adatot -- székelyföldiek.

K A J T Á R. 1346: Johannem dictum Kaythar /Oklsz./, 1398: Blasius Kaytar /ZichyOkm. V, 75/, 1406/1726: Thomam Kajtar /Székely Okl. I, 100/, 1426: Nicolao Kaythar /ZichyOkm. VIII, 308/, 1434: Petro Kaythar, 1448: Demetrius Kaytar /Oklsz./, 1458: Benedictus Kaythar /NAGY IMRE szerk. Sopron vármegye története. Oklevéltár. II, 204/, 1469: Gregrium Kaythar, 1481: Benedicto Kaythar /Oklsz./, 1495: Nicolaus Caytar /SzékelyOkl. [VIII], 168/, 1501: Kaytar Ø /JAKÓ ZSIGMOND

i. m. II, 362/, 1512: Kaythar /MAKSÁI FERENC i. m. 109/, 1538: Kaythar Myhayl /Oklsz./, 1549: Kaythar Ø /KOVÁCS MÁRTON, A felsőöri magyar népsziget. Bp. 1942. 91/, 1554: Kaythar Mihály /BAÁN KÁLMÁN, Vas vármegye 1554. évi nemesi összeírása. 14/, 1568: Kaytar Istwane /Erdélyi SzT. I, 175/, 1569 k.: Kajtar Leorincz /SzékelyOkl. II, 270/, 1570: kajtar Janos, kajtar Imreh /NyTudÉrt. 19. sz. 21/, 1593: Kajtar Anna /Erdélyi SzT. I, 572/, 1614: Kaytar Janos /TAKÁCS ÉVA i.m. 154/, 1622/1623: Kaytar Ø /KOVÁCS MÁRTON i.m. 94/, 1696: Stephanus Kajtar /SCHNEIDER MÁRTON, Vas vármegye 1696. évi nemesi összeírása. 9/ < kajtar 'haszontalan, mihaszna' /TESz. 1. jel./, illetőleg 'nyalánk, torkos; csavargó, kóborló; buja, bujálkodó' /MTsz. 3--5. jel./ A tájszó a magyar nyelvterület számos helyén előfordul, a családnév -- a Székelyföldről az Űrségig -- ugyancsak.

K A J T O R. 1429: Thome dicto Kaytor, 1466: Simone Kaytor, 1474: Ladislao Kaythor, 1480: Sregorio Kaythor /Oklsz./, 1481: Kaythor Ø /MAKSÁI i. m. 113/, 1498: Paulo Kaythor /Zala-Okl. II, 638/, 1524: Kaythor /MAKSÁI i. m. 109/, 1587: Kajtor marton /RMNy. II/2, 262/, 1592: Kaythor Marthon /RICHARD MAR-SINA -- MICHAL KUSIK szerk. Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku. I, 478/, 1641k.: Kaytor Ø /SZABO ISTVÁN, Ugocsa megye. Bp. 1937. 339/, 1644: Kajtor Ø /i. m. 472/, 1687: Kajtor Ø /i. m. 424/ < kajtor, jelentéseit l. az előző, Kajtar szócikkben. A kajtar, kajtor adatait az Oklsz., a NySz. és a TESz. egy szócikken belül tárgyalja, morfológiai szerkezetük azonban indokolttá teszi kettéválasztásukat. D. BARTHA KATALIN szerint /A magyar szóképzés története. 82/ a kajtarban az -ár képzőbokr, a kajtorban az -r elemi képző, az -o- tövégi magánhangzó.

KÁZMÉR MIKLÓS